

Ouder dan een halve eeuw: voorgoed onder de sneeuw? Over historische teksten in de les Nederlands

De voorbije jaren hebben diverse instanties, vaak met geanimeerde discussie achteraf, allerhande lijsten van auteurs en literaire werken samengesteld die elk voor zich moeten doorgaan voor een canon van de Nederlandse literatuur. Blijkens tal van toelichtingen daarbij deden ze dat in aanzienlijke mate als dienstverlening aan het onderwijs. Paradoxaal genoeg blijken op die lijsten de namen van de meeste 'oudere' schrijvers in de schoolboeken bijna gelijktijdig te zijn weggedeemsterd. In de docentenkamer heet het vrij formeel dat hedendaagse schrijvers en actuele thema's het bij leerlingen en studenten zonder meer beter doen. Toch hebben we vragen bij de vanzelfsprekendheid van die aanname. Zijn het niet in hoge mate de persoonlijkheid en de aanpak van de lesgever die bepalen op welke manier en door welke teksten de klas geboeid raakt? Naar mijn aanvoelen, is in veel schoolboeken de verhouding tussen enerzijds het aantal hedendaagse auteurs dat aan bod komt en anderzijds het aantal auteurs uit de negentiende of uit de eerste helft van de twintigste eeuw behoorlijk scheefgetrokken. Zo vanzelfsprekend is dat eigenlijk niet.

Indien we als leraar vooral schrappen in het literatuur aanbod van de vorige eeuwen, geven we al of niet gewild een signaal: een periode die maar zijdelings of oppervlakkig wordt besproken, oogt per definitie niet zo boeiend of minder belangrijk. Er is echter

geen enkele reden om aan te nemen dat de mensen en de literatuur van de voorgaande eeuwen er minder toe doen dan die van vandaag en dat ze moeilijker, saaier, vreemder of minder interessant zouden zijn dan onze tijdgenoten. Over veel schrijvers van vroeger en teksten van toen vallen overigens pittige verhalen te vertellen. Dat de leerlingen met de context ervan aanvankelijk minder vertrouwd zijn, blijkt meestal snel een pluspunt, omdat die situatie ook verrassingen oplevert. Context is hoe dan ook iets wat alleen maar door contact ontstaat: we kunnen niet wachten tot er ‘context’ uit de lucht valt en het contact uitstellen. Juist dat creëert de vicieuze cirkel waar we uit moeten geraken.

We hebben eerder al betoogd dat juist het overbruggen van de afstand naar een vroegere tijd en naar een andersoortige tekst een prima oefening in empathie en bescheidenheid kan zijn: “het waardepatroon van de toenmalige cultuur verkennen en er respectvol mee in dialoog treden” (Van Iseghem 2014; Van Iseghem 2015). Dat oudere, zogenaamde historische teksten vaak niet onmiddellijk toegankelijk zijn en op het eerste gezicht minder mogelijkheid lijken te bieden tot de spontane ervaring van leesplezier, vinden we evenmin een argument om ze zomaar over te slaan. Leesplezier kan bij literatuur en literatuuronderwijs onmogelijk de voorwaarde zijn om met het lezen te beginnen of om je grondiger met een tekst in te laten. Het is bij gevormde – en bij jonge, ‘te vormen’ – lezers in hoge mate net het resultaat van de inspanningen die de tekst van hen heeft gevergd. Vergelijk het met sporten: wanneer iemand na een intense training beweert dat het hem deugd heeft gedaan, kijkt al wie nooit sport hem met grote verbazing aan. We zijn de mening toegedaan dat in doorstroomrichtingen zoals het aso (in Vlaanderen) en het vwo (in Nederland) de kennismaking op dat gebied systematischer, grondiger en vooral minder ‘spaarzaam’ moet gebeuren.

Uiteraard is het aantal lessen Nederlands beperkt. De leerlingen uit de genoemde richtingen dienen echter voorbereid te worden op ‘kritische vraagstelling’, ‘zelfstandige verzameling en verwerking van materiaal’ en ‘onderzoekende activiteiten in functie van hun vervolgstudies in het hoger onderwijs’. In de leerplannen van Vlaanderen bestaan daar zelfs expliciete instructies voor. Het gaat om “een aanpak waarbij leerlingen kennis en vaardigheden opbouwen door zelf onderzoek op te zetten en informatie te verzamelen voor het beantwoorden van vragen of het oplossen van problemen die ze zichzelf bij een onderwerp stellen” (VVKSO 2008). We suggereren om hen in duo’s of in kleine groepen bij literair materiaal dergelijke taken te laten uitvoeren en om hen daarover aan de groep te laten rapporteren. Het kan in de klas een kleurrijke caleidoscoop van bijvoorbeeld 19de-eeuwse literatuur opleveren. Tegelijk worden in een mengvorm van zelfstandig en coöperatief leren – cf. de inzichten van het sociaal constructivisme – in één beweging uiteenlopende doelen gerealiseerd: ‘literaire competentie’, ‘onderzoekskompetentie’ en ‘presentatievaardigheid’. We reiken hieronder enkele suggesties aan om leerlingen vanuit die invalshoek aan het werk te zetten. Daarbij mikken we niet op grote of breed opgezette projecten. Kleinschalige ‘oefenin-

gen' laten toe om hun manier van werken en denken nauwgezet te analyseren en om de gedachtewisseling meer in detail te evalueren. De tijdsinvestering blijft beperkt, zowel bij het eigenlijke 'onderzoek' als tijdens de rapportering in de les, terwijl daardoor vanzelf meer variatie mogelijk is in het aanbod van teksten en opgaven. Indachtig dat niet-gespecialiseerde lezers een tekst over het algemeen al oud noemen wanneer die van vóór 1960 dateert, houden we het vizier bij de uiteenzetting breed open voor 'oude' teksten vanaf het einde van de 18de eeuw tot zowat een halve eeuw geleden.

Bij tal van teksten, vooral gedichten, werden gedetailleerde commentaren geschreven. Die bieden mogelijkheden om leerlingen met oudere literatuur te laten kennismaken en om hun literaire competentie aan te scherpen door middel van oefeningen in kritisch, beoordelend of studerend lezen. 'De krekkel' door Willem Bilderdijk¹ is een goed voorbeeld van een gedicht in de overgangssituatie tussen de opvattingen van de 18de eeuw en die van de Romantiek. De tekst werd bovendien becommentarieerd op een symposium door P. van Lier (28 mei 1999). Daar had men ervoor geopteerd om vooral geen doorgewinterde Bilderdijkkenners aan het woord te laten, maar bekende poëzielezers die voor 'een frisse kijk' op de teksten konden zorgen. Er volgden na de lezingen soms felle woordenwisselingen. Immers: hoe los van de historische en literaire context kun je poëzie van twee eeuwen oud interpreteren? Leerlingen kunnen, na de gezamenlijke bespreking van het gedicht, de uitgeschreven benadering vergelijken met wat in de les aan bod is gekomen en daarover meningen formuleren.

Bilderdijk had bij het dichten ook poëzie van anderen in het achterhoofd: intertekstualiteit is geen uitvinding van de laatste decennia; ook vroeger was het vaak een basiselement van de totaalstructuur. Van Lier verwijst bij 'De krekkel' naar een appreciatie door Willem Kloos, die de tekst "een vrije vertaling van een gedicht door Anakreon" noemt (Warren & Molegraaf 1988:83). Terecht, maar is dat alles? Bilderdijk heeft ongetwijfeld weet van de onbezorgde krekkel bij Aesopus en bij Jean de la Fontaine. Hoe verhoudt zijn eigen krekkel zich tot het prototype en vooral tot de 'les' in de fabel? Het lijkt me een boeiende vergelijkingsopdracht. Kent Bilderdijk als sterk gelovige figuur bovendien niet de Bijbeltekst over de vogels die niet 'zaaien' (Mtt. 6:26, vgl. met vers 10-12)? Of de parabel over het zaad dat kiemt terwijl de boer slaapt (Mc. 4:26-28, vgl. met vers 23-24)? Zijn die parallellen verhelderend? Het gedicht is een degelijke nieuwe tekst, maar de constructie maakt op een creatieve manier gebruik van gerecupereerde bouwstenen. Benieuwd naar wat kritisch lezende leerlingen uit een grondige vergelijking concluderen.

Inzake studerend lezen kunnen we ook eenvoudiger opgaven formuleren. Diverse publicaties laten leerlingen toe om zelfstandig een gedicht met commentaar door te nemen en om die inzichten achteraf aan de klas te presenteren (Claes 2008; Claes 2014; Wieringa 2014).

We kunnen aandacht besteden aan het werk van meer luimige dichters uit het verleden. Leerlingen ontdekken via hun teksten dan ook dat vroeger niet alle literatuur op dezelfde manier werd geapprecieerd. Zo kan het boeiend zijn om te speuren naar anachronismen en humoristische toevoegingen, elementen van parodie, verdraaiingen en komische actualisering in de mythologische burleskes van J. van Oosterwijk Bruyn. We vermelden onder andere zijn plezierige versies van het Orfeusverhaal, van ‘Pygmalion’ en ‘Philemon en Baukis’: ze laten tekstvergelijking toe met de originele versies in de *Metamorfosen* van Ovidius. Boeiend in dezelfde bundel zijn ook zijn spotgrage instructies voor de beoefening van uiteenlopende populaire dichtvormen; zijn zogenaamde ‘Dichtkundige recepten’².

Al te vaak wordt bij de aanbrenge en situering van ‘oudere’ literatuur het visuele element onderschat: grafische en typografische componenten die aanleunen bij en die soms zelfs verweven met de tekst in de publicaties aanwezig zijn. Het materiaal in diverse platenatlassen over de Nederlandse literatuur kan hier inspirerend werken; ook websites (dbnl.org, kantl.be, kb.nl, literatuurgeschiedenis.nl). De bespreking hiervan of de uitwisseling van spontane impressies erbij kan als *eyeopener* fungeren voor de tekstverklaring of kan achteraf het kristallisatiepunt vormen waarin de kern van de betekenis zijn neerslag krijgt. Voorbeelden zijn er te over. Sommige gedichten werden gepubliceerd als rijmprent, een vormgeving die een nauwe (maar niet louter ‘kopiërende’) relatie tussen tekst en afbeelding veronderstelt³. De bladspiegel van oudere dichtbundels en romans⁴, gelijktijdig of later toegevoegde illustraties⁵, afbeeldingen op kafen⁶, spotprenten en karikaturen⁷: ze laten verkennende klassengesprekken en onderling overleg toe waarmee leerlingen naar de onmiddellijke buurt van auteurs en van teksten worden geloodst. Dikwijls kan gerichte observatie het uitgangspunt vormen voor een kort spreekmoment of voor het schrijven van enkele summiere alinea’s beschouwende tekst waarin de leerling uitwerkt welke associaties of gedachten het grafische element initieel bij hem heeft opgeroepen. Zo wordt de lectuur van de tekst een bevestiging, een variant van of een contrast met een al opgebouwde verwachtingshorizon. Ten slotte nodigen ook de plastische kunsten uit om de centrale thematiek of de belangrijkste gevoelens van een tijdsgeest, van stromingen en personages aan leerlingen voor te stellen⁸.

De leraar die met zijn behandeling niet zonder meer in de traditioneel chronologische volgorde wil vervallen, kan voor een onderzoekopdracht tekstfragmenten uit het werk van een oudere schrijver selecteren en die door de klas laten contextualiseren, vanuit beperkte bijdragen die op zijn leven en persoonlijkheid ingaan⁹. Cd’s met liederen, op oudere teksten gecomponeerd, kunnen erg verrassend klinken en ineens een volslagen nieuwe dimensie verlenen aan gedichten ‘van toen’¹⁰. Overigens ligt het nog altijd voor de hand om leerlingen op een thematische manier met oudere teksten in contact te laten komen door gebruik te maken van verzamelingen novellen, dichtbundels, essays en/of bloemlezingen die materiaal aanreiken vanuit een concrete focus: kinderliedjes,

kinderrijmpjes, proza of poëzie over dezelfde stad of streek, over sport, treinen, onderwijs, religie, seksualiteit, enz.¹¹.

Ongetwijfeld zit veel literatuur van ‘ouder dan een halve eeuw’ vandaag inderdaad ondergesneeuwd, maar dat is ten onrechte. Het is tijd om sneeuw te ruimen. Overigens zal door meer achtergrond over de letterkunde van het verleden ook de lectuur van hedendaagse auteurs een steviger kader, meer reliëf en een dieper perspectief krijgen.

Referenties

- Claes, P. (2008). *Lyriek van de Lage Landen. De canon in tachtig gedichten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Claes, P. (2014). *De sleutel. Vijfentwintig gedichten van Noord en Zuid ontsloten*. Nijmegen/Kessel-Lo: Van Tilt/Paul Claes.
- Debusschere, J. (2003). ‘Liever zakelijk blijven waar het over “zaken” gaat. Editie van de briefwisseling tussen Stijn Streuvels en zijn Nederlandstalige uitgevers’. Gent: KANTL, Centrum voor teksteditie en bronnenstudie. Online raadpleegbaar op: <http://ctb.kantl.be/pub/epistolaria/debusschere.htm>.
- Korteweg, A. & W. Idema (samenst.) (1994). *De burger schuddebuikt. Een bloemlezing uit het werk van de luimige dichters J.J.A. Goeverneur, P.T. Helvetius van den Bergh, Jacob van Lennep, J. van Oosterwijk Bruijn en W.J. van Zeggelen*. Amsterdam: Querido.
- Van Iseghem, J. (2014). “Moet dat nu echt, die literatuur?”. In: A. Mottart & S. Vanhooren (red.). *Achtentwintigste conferentie Het Schoolvak Nederlands*. Gent: Academia Press, p. 160-168.
- Van Iseghem, J. (2015). ‘Literatuur: nut en noodzaak’. In: D. Schram (red.). *Hoe maakbaar is de lezer? De doorgaande leeslijn in wetenschappelijk perspectief*. Delft: Eburon, p. 41-58.
- Van Lier, P. (2000). ‘Naïeve krekkel, verheven gesjirp’. In: P. Gerbrandy & M. van Hattum (eds.) (2000). *Wie leert ‘t krekeltjen zijn lied? De poëtische oorspronkelijkheid van Willem Bilderdijk. Negen beschouwingen over gedichten van Bilderdijk*. Groningen: Passage, p. 13-22.
- VVKSO (2008). ‘Onderzoekscompetentie in leerplannen van de derde graad aso. Mededeling van 2008-06-26, referentienummer M-VVKSO-2008-0433’.
- Warren, H. & M. Molegraaf (samenst.) (1988). *Spiegel van de Griekse poëzie van oudheid tot heden*. Amsterdam: Meulenhoff, p. 83.

Wierenga, L. (2014). *Ziezo poëzie. 48 moderne Nederlandse gedichten in de kijker*. Utrecht: Uitgeverij Kok.

Noten

- 1 Zie: Bilderdijk, W. (1859). *De dichtwerken van Bilderdijk*. Twaalfde deel. Haarlem: A.C. Kruseman, p. 445-446.
- 2 Een bundel van hem, *De boertige zangster* (7de druk, 1884), staat integraal op dbnl. Teksten eruit en vrolijke verzen van andere auteurs werden verzameld in Korteweg & Idema (1994).
- 3 Bijvoorbeeld: 'De tuinman en de dood' (P. N. van Eyck), 'De achttien dooden' (J. Campert), 'Schaatsenrijder' en 'De dichter is een koe' (G. Achterberg).
- 4 Bijvoorbeeld: *Sonnetten en verzen in terzinen geschreven* (H. van der Schalk 1896); *Cheops* (J.H. Leopold 1916).
- 5 Bijvoorbeeld: de illustraties in 'Jeugd' (S. Streuvels); zie: Debusschere 2003. Andere voorbeelden halen we uit: *Reize door het Aapenland* (G. Paape 1788, pseud. W.A. Schasz); *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (B. Wolff & A. Deken 1782); *Het land, in brieven* (E.M. Post 1788); de (achteraf toegevoegde) illustraties door Jacob Buijs bij *Julia* (R. Feith 1783); *Kleine gedigten voor kinderen* (H. van Alphen 1778-1782).
- 6 Bijvoorbeeld: de afbeelding van een schrijvende of lezende dame (een statement!) op de kaft van *Het land, in brieven* of van *Reinhart, of natuur en godsdienst* (E.M. Post 1791). Een ander voorbeeld vinden we bij *Een lent van vaerzen* (L. Couperus 1884): zijn weinig succesvolle debuutbundel deed fel denken aan de stijl van de Tachtigers; de afbeelding op de originele kaft kan, qua concept, vergeleken worden met de beschrijving van de vijver en de wolkengrot in het eerste deel van *De kleine Johannes* (F. van Eeden 1887). Mooi is ook de bundel *Piano* waarmee Gaston Bursens doorbrak in 1924 en het titelgedicht ('de verluchting van dit boek werd door de dichter zelf bezorgd').
- 7 We illustreren met voorbeelden over Louis Couperus en over het Waldenproject van Frederik van Eeden.
- 8 Realistische, respectievelijk naturalistische schilderijen zijn bijvoorbeeld suggestieve aanvullingen bij teksten uit het einde van de 19de eeuw: *De rooiers* (E. Järnefelt 1893); *De staking* (H. von Herkomer); enz. We illustreren verder met werk door J.

van Looy bij teksten van hemzelf en van anderen, met Cobra-publicaties als *Goede morgen haan* (G. Kouwenaar 1949) en *Lente-suite voor Lilith* (Lucebert 1949), met afbeeldingen van huispersoneel op schilderijen van T.J. Ralli, R. Cogghe en D. Induno – bijvoorbeeld bruikbaar bij ‘Een witte schorte en binders’, een gedicht door Gezelle.

- ⁹ Bruikbaar zijn onder andere: *Tien zogenaamde gesprekken met negentiende-eeuwse schrijvers* (M. Mathijssen 1990); *De schrijflui. Hun zeden en gewoonten* (H. Van Straten 1993); *Ellendige levens. Nederlandse schrijvers in de negentiende eeuw* (R. Honings & O. Palmstra 2013).
- ¹⁰ Suggesties: *Van op de hoge brug* (cd door D. van Esbroeck, met muziek op gedichten door R. Minne en J. Van Nijlen); *De zee en haar oevers* (cd door D. van Esbroeck, met muziek op gedichten door J. Van Nijlen, H. Hensen, G. van der Graft, R. Minne, P. Claes en G. Burssens); *Gezelle gezongen* (cd door B. Vankerkhove e.a.).
- ¹¹ Lukrake voorbeelden, chronologisch geordend, zijn: *Woud van wielen. Tourgedichten* (W. Verheghe 1991); *Voor den duivel geen stap achteruit! Beelden van Gent in de literatuur* (F. Heymans 1992); *Wie nu nog zwijgt moet alles vrezen* (Dichters Tegen Racisme 1994); *Literatuur met een doel: schrijvers over voetbal* (E. Brouwer 2000); *Vaarwel o klas... Het schoolleven in de Nederlandse literatuur. Gedichten en prozafragmenten* (G. Buesink [samenst.] 2000); *Aan dezelfde zee: Oostende in de Nederlandse literatuur* (T. Sintobin & K. Rymenants 2007); *Midden in de week maar zondags niet. De ware geschiedenissen van Kortjakje, Berend Botje, Jan Huijgen en consorten* (J. Van der Weg 2008); *De radicaal: schrijvers aan het woord* (S. Harchaoui, C. Huinder & J. Jonkers 2009); *De trein schrijft liedjes van verlangen* (H. Vrienten 2014); *Er is tijding dat de schoolopziener nadert. De inspecteur in de literatuur* (Inspectie van het Onderwijs 2014).